

ning vaevalt et Eestis on praegu palju arheolooge, kes peaksid võimalikuks tasapaksu võrdsust siinsete metalliaja inimeste vahel (kiviaja uurijana ei pea ma seada võimalikuks isegi oma uurimisperioodis), on seda ikka hea lugeda, eriti seetõttu, et Lang ei esita seisukohti mitte deklareerivalt vaid arutlevalt, taga väga tõsine töö mõtestamaks arheoloogilist materjali.

Raamatus on loomulikult ka ebaühtlust nii arheoloogilise ainese esitlustes kui ka tõlgendustes. Rohkem kui autori subjektiivsus on tulemust mõjutanud eri teemade ja perioodide uurituse erinev tase ja publitseeritus. Ehk aga aitab uurimislünkade nägemine mustvalgel kaasa sellele, et neid hakatakse täitma senisest kiiremini?

Lõpetuseks, kasutades Valter Langi teksti *Baltimaade pronksi- ja raua-aeg* eessõnast, olgu öeldud, et raamat "on mõeldud eeskätt õppematerjalina arheoloogiaüliõpilastele, seda võib aga kasutada iga ajaloo- ja arheoloogiahuviline". Ja kindel on see, et pettuma ei pea ei Baltimaade minevikku õppivad ega mingil muul põhjusel asjast huvitatud lugejad.

AIVAR KRIISKA

Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795, hrsg. von Erwin Oberländer, Volker Keller (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2008), 330 lk + kaart. ISBN 9783506765369.

Saksa ajaloolaste Erwin Oberländeri ja Volker Kellersi väljaandmisel ilmus selle aasta kevadel Kuramaa hertsogkonna põhikorralduslike dokumentide allikapublikatsioon. Mõlemad raamatu koostajad on Kuramaa hertsogkonna ajalugu uurinud juba pikema aja vältel. Endine Kölni, Münsteri ja Mainzi ülikooli professor (praegu pensionil) Erwin Oberländer on koostanud kahekõitelise Kuramaa ajaloo kogumiku¹ ning alates 1990.

"Poliitiliseks tehtud muinasteadusest", *Looming* (1994), 6, 803–805, 824; Evald Tõnisson, "Muinas-Eesti ühiskond – elitaarne või egalitaarne, riigiga või riigita?", *Looming* (1994), 3, 387–392; Evald Tõnisson, "Miks ma ei võiks olla indiaanlane", *Looming* (1994), 6, 806–811, 825.

¹ *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft*, hrsg. von Ilgvars Misans und Erwin Oberländer (Lüneburg, 1993); *Das Herzogtum Kurland 1561–1795. Verfassung, Wirtschaft, Gesellschaft, Band 2*, hrsg. von Erwin Oberländer (Lüneburg, 2001).

aastate algusest on ta avaldanud artikleid Kuramaa hertsogkonna ajaloo üldisemate probleemide ja mitmete eriküsimuste kohta. Endise Mainzi ülikooli õppeülesande täitja, praegu Traben-Trarbachis gümnaasiumiõpetajana töötava Volker Kelleri jaoks on Kuramaa hertsogkonna ajalugu olnud põhiliseks uurimisobjektiks. Lisaks hertsog Friedrichi ajastut käsitlevale monograafia² on ta avaldanud mitmeid artikleid.

Raamatu sissejuhatava osa ülevaade Kuramaa hertsogkonna poliitilistest ja põhikorralduslikest sõlmküsimustest annab publitseeritud dokumentidele vajaliku ajaloolise raamistiku (Volker Keller “Kuramaa hertsogkond 16. ja 17. sajandil”, Erwin Oberländer “Kuramaa hertsogkond 18. sajandil”). Põhiosa raamatust hõlmavad dokumendid (lk 54–318). Raamatule lisavad väärtust valikbibliograafia, mitmed registrid ja Kuramaa hertsogkonna kaart.

Kuramaa hertsogkond (omaaegse sõnakasutuse järgi *Kuramaa ja Semgallia hertsogkonnad*) tekkis 1561. aastal Vana-Liivimaa poliitilise süsteemi kokkuvarisemise tagajärjel. Poola-Leedu kolmanda jagamise käigus 1795. aastal muudeti hertsogkond üheks Vene tsaaririigi provintsiks. Kuramaa hertsogkonna poliitilist arengut mõjutasid mitu olulist jõutegurit: oma tekkimisest alates seisis hertsogkond formaalses läänisõltuvuses Poola-Leedust, pärast Põhjasõda hakkas järjest tugevnema Vene mõju. Sisepoliitikas andis pikema aja vältel tooni hertsogi ja rüütelkonna võimuvõitlus.

Raamatus publitseeritud kaksikümmend kolm dokumenti on oma olemuselt erilaadsed. Esiteks alusnormi ehk fundamentaalseaduse staatuses õigusaktid, mis kujundasid määravalt Kuramaa hertsogkonna põhikorraldust. Teiseks õigusaktid, mis (lähtuvalt alusnormidest) täpsustasid põhikorraldust. Kolmandaks dokumendid, mille mõju põhikorralduse teisenemisele on olnud kaudne. Et publitseeritud dokumendid võivad huvi pakkuda ka eesti ajaloolastele, olgu siinkohal ära toodud nende nimekiri: 1) *Pacta Subiectionis* (Liivimaa seisuste alistumine Sigismund II Augustile), 1561; 2) Sigismund II Augusti privileeg, 1561; 3) Kuramaa hertsogkonna inkorporeerimine Poola-Leedu uniooni, 1569; 4) *Privilegium Gotthardinum* (hertsog Gotthard Kettleri privileegidekinnitus Kuramaa rüütelkonnale), 1570; 5) Gotthard Kettleri testament, 1587; 6) Gotthard Kettleri poegade Friedrichi ja Wilhelmi leping Kuramaa hertsogkonna jagamise kohta, 1595; 7) *Formula Regiminis* (hertsogkonna uus valitsemiskorraldus), 1617;³ 8) *Ordinatio Futuri Regiminis* (uus valitsemiskorraldus puhuks, kui

² *Herzog Friedrich von Kurland (1569–1642). Verfassungs-, Nachfolge- und Neutralitätspolitik*, Materialien und Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung, 11 (Marburg/Lahn, 2005).

³ Õigusakt valmis Poola-Leedu valitsuskomisjoni, Kuramaa rüütelkonna ja hertsog Friedrichi koostöös ning kehtis kuni 1795. aastani.

hertsog Ferdinand sureb järeltulijateta), 1727;⁴ 9) tsaarina Anna reskript vene ministrile Miitavis, milles vaidlustatakse võimalik Kuramaa inkorporeerimine Poola-Leedu riiki, 1732;⁵ 10) *Pactum bilaterale* (leping Kuramaa rüütelkonna ja hertsog Ernst Johann von Bironi vahel, mis kinnitab enamiku rüütelkonna privileegidest), 1737;⁶ 11) Poola-Leedu kuningas August III annab Kuramaa hertsogkonna Bironile päritavaks lääniks, 1737; 12) August III lubab Bironil Kuramaad valitseda Peterburist, 1737; 13) Danzigi konventsioon August III ja Bironi vahel, mis täpsustab läänitingimusi, 1737; 14) *Diploma Declarationis Vacantiae* (August III kuulutab Kuramaa lääni vakantseks pärast seda, kui Vene valitsus saatis Bironi pagendusse), 1758; 15) Katariina II donatsiooniürik hertsog Bironile (seoses pagenduse lõpetamisega) ja Bironi võetud kohustused seoses hertsogkonna valitsemisega, 1762; 16) Katariina II deklaratsioon Kuramaa rüütelkonnale, milles esitab ähvardusi hertsog Bironi vastaste aadressil, 1766; 17) kaubandus- ja piirikonventsioon Venemaa ja Kuramaa vahel, 1783;⁷ 18) rüütelkonna projekt Poola-Leedu seimile uue Kuramaa põhikorralduse osas, mis annab ainuvalitsuse rüütelkonnale, 1791;⁸ 19) Poola-Leedu seimil vastu võetud Kuramaa hertsogkonna põhikorraldus, mis lähtub kehtivast põhikorrast ja tugevdab mõnevõrra hertsogi võimu, 1792;⁹ 20) rüütelkonna manifest, mis ütleb lahti läänisidemest Poolaga, 1795; 21) rüütelkonna tingimusteta alistumine Katariina II-le, 1795; 22) hertsog Peteri loobumine Kuramaa hertsogitroonist, 1795; 23) Katariina II manifest, mis garanteerib uutele alamatele Kuramaal, Semgallias ja Piltenes usuvabaduse, omandi kaitse ja Venemaal kehtivad õigused ja vabadused, 1795.

Poola-Leedu võimukandjatega seotud dokumendid on kõik ladinakeelsed. Läänihärra esitas ametlikud tekstid Kuramaa jaoks ladinakeelsestena veel ka pärast seda, kui seimis ja teistes riigiasutustes kasutati ametliku keelena juba poola keelt ja kirjavahetus Poola-Leedu ja Kuramaa vahel oli üle läinud prantsuse keelele. Ladinakeelsed dokumendid on esitatud koos saksakeelse tõlkega. Mitmetel juhtudel pärineb tõlge dokumendi tek-

⁴ See sätestab hertsogivõimu kaotamise ja maa allutamise vahetult Poola-Leedule.

⁵ Kuramaa inkorporeerimine Poola-Leedu riiki oleks ähvardanud vähendada Venemaa mõju Kuramaal. Dokument on heaks tunnistuseks Venemaa seisukohtadest Kuramaa poliitilise staatuse osas.

⁶ Vene tsaarikoja julgustusel valis Kuramaa rüütelkond uueks hertsogiks tsaarina Anna soosiku Bironi.

⁷ Tegemist oli järjekordse sammuga Kuramaa alistamisel Venemaa ülemvõimule.

⁸ Hoolimata sellest, et projekt seimis läbi kukkus, on see mõjukaks tunnistuseks rüütelkonna enamuse taotlusest hertsogkonna piiramatule valitsemisele.

⁹ Rüütelkonna enamus, kes soovis oma võimupiiride olulist laiendamist, ei tunnustanud seda dokumenti ja deklareeris avalikult, et pöördub abi saamiseks Katariina II poole.

kimise kaasajast, dokumendid 3 ja 12 on tõlkinud Volker Keller. Lepingud hertsogi ja rüütelkonna vahel on juba originaalis koostatud saksakeelse-tena ning on ka sellisel kujul publitseeritud.

Kaks algupäraselt venekeelset dokumenti – tsaarina Anna reskript 1732. aastast ja Katariina II deklaratsioon 1766. aastast – on publitseeritud ainult saksa keeles, sest mõlemad tekstid anti Kuramaa valitsusele vene saadikute poolt üle juba saksakeelsetena. Nii Kuramaa ja Vene kaubandus- ja piirikonventsioon 1783. aastast kui ka Katariina II manifest 1795. aastast koostati ametlikul kujul nii vene kui saksa keeles; mõlemal juhul on publitseeritud saksakeelne variant.

Igale dokumendile eelneb selle lühike tutvustus koos allikaviidetega ja viidetega varasematele allikapublikatsioonidele ning olulisemale asjassepuutuvale kirjandusele. Dokumentide publikatsioonide aluseks on enamuse juhitud võetud originaaldokumendid, kinnitatud koopiad või ametlikud väljaanded, nagu näiteks Vene Tsaaririigi Täielik Seaduste Kogu. Nendel juhtudel, kus selliseid alusdokumente polnud võimalik leida (dokumendid 2, 9, 16, 17), on koostajad lähtunud võimalikult varajasest ärakirjast või omaaegsest publikatsioonist. Kõik dokumendid on esitatud algupärasel kirjaviisis, enamuse lühendeid on avatud. Mõnedel juhtudel on parandatud interpunktsiooni teksti parema mõistmise huvides. Kuramaal kehtis alates 1618. aastast Gregoriuse kalender ning kui dokumentide dateeringutes kasutatakse Juliuse kalendrit, siis esitatakse vana ja uue kalendri daatumid üheskoos.

Suurem osa raamatus avaldatud dokumentidest on juba varemgi trüki- valgust näinud, mõnda neist (1, 2, 3, 4, 7, 8, 16, 17, 20, 21, 23) on publitseeritud korduvalt. Esmakordselt avaldatakse dokumendid 5, 6 ja 18. Mitmetest varasematest trükitud tekstikogudest on kõige olulisem Christoph George von Ziegenhorni töö *Staats Recht der Herzogthümer Curland und Semgallen*, ilmunud Königsbergis 1772 (*Zusätze* 1776), mille teises köites (*Beylagen*) on avaldatud suurem osa selle raamatu dokumentidest (uustrükk Hannover-Döhren, 1973). Ziegenhorni publitseeritud tekstid ei ole aga alati esitatud algupärasel täielikul kujul ja väljajätted on jäänud eraldi äramärkimata. Oluliseks juhiseks varaste allikapublikatsioonide leidmisel on koostajate jaoks olnud Johann Christoph Schwartzi bibliograafiline käsiraamat *Vollständige Bibliothek kurländischer und piltenscher Staatschriften* 1799. aastast.

Eesti lugeja tähelepanu tuleks juhtida asjaolule, et Kuramaa hertsogkond ja selle naaberterritoorium Piltene olid vaatlusalusel perioodil ajuti poliitiliselt seotud. Kuna see poliitiline ühendus ei toonud kaasa olulisi

mõjutusi Kuramaa hertsogkonna põhikorralduse jaoks, siis on mõistetav koostajate kaalutlus seda ühendust kajastavaid dokumente kogumikku mitte lisada.

Kõnealune raamat toob lugejani terve rea olulisi allikaid Kuramaa hertsogkonna põhikorralduse ajaloost. Koostajad on dokumente täiendanud arvukate asjatundlike, paljudel juhtudel arhiiviallikele tuginevate märkuste ja kommentaaridega. Raamat peaks huvi pakkuma kõikidele Baltimaade varauusaja perioodi uurijatele, eriti aga muidugi poliitilise ajaloo eriteadlastele ning õigusajaloolastele.

Lõpetuseks on ehk kohane nimetada, et Tartu Ülikooli ajaloo instituudi uusima aja õppetoolis on valmimas samalaadne allikapublikatsioon varauusaegse Eesti-, Liivi- ja Saaremaa kohta (*Eestimaa, Liivimaa ja Saaremaa konstitutiivsed alusdokumendid 1558–1796*).

ANDRES ANDRESEN

Eesti NSV aastatel 1940–1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis, koost. Tõnu Tannberg, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 15 (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007), 506 lk. ISBN 9789985858585.

Recent years have seen a rising interest in historiography on Soviet Estonia. If there were early intentions of settling the score or dating the collapse of the Soviet system – like backward looking prophecy – to its very beginnings in the region, sound scholarly historical research is now dominating the scene. The publication edited by Tõnu Tannberg clearly supports this observation. It consists of fifteen contributions that are based on a project financed by the Estonian Science Foundation. Contributing scholars are from Estonia, Germany and Russia (in case of the latter, their texts were partly published already in other languages).

The book covers the period of Stalinism in Estonia, but avoids exposing the term, which is only highlighted in Anu Raudsepp's and Tiit Kreegipuu's contributions on cultural issues. Instead the term Sovietization is preferred, although Tõnu Tannberg stresses the breach of Stalin's death also for Soviet Estonia, leading to Beria's plans of a "new course", which the editor has described elsewhere. Even Olaf Mertelsmann's analysis of